

Веществото в текстове на Атанас Далчев

(в края на текста е представено кратко резюме)

Васил Видински

"Веществото в текстове на Атанас Далчев"
[публикация във в-к "Литературен вестник"]

14. 11. 2001г.

Васил Видински

I.

В най-общ план нашето твърдение е, че опозицията *органично срещу вещно* се изменя в Далчевата поезия в триада *органично : вещество : вещ*. За да бъде обосновано подобно твърдение са необходими четири коректно определени стъпки.

1. Да бъде *установено като тривиално* отношението *органика - вещ* в предходната литература.

2. Да се *различи и ограничи* отношението *вещ - вещество* като самостоятелно съществуващо.

3. Да се *установи промяната* в Далчевата лирика, която замества двучленното отношение с тричленно.

4. Да се *определят променливите* - възможните изменения, които могат да се явят в следствие на промяната. Да се установят следствията от нея.

Тук ще се ограничим с втората и третата стъпка като неизбежно засягаме и четвъртата.

II.

Общоприето твърдение е, че "Далчевата поезия е предметна", "вещна", наблюдаваме неговия "предметен свят" и т.н. (Като начало е достатъчно да се прегледат повечето от статиите в сб. "Атанас Далчев. Критически прочити", Просвета, София, 2000г. - съставител Божидар Кунчев). С други думи - вещта е моделиращата структура, тя е похватът.

Настоящото изложение предлага по-различно твърдение. Не просто вещта, а *веществото* е отличителната характеристика на Далчевата поезия.

Иначе при допускане на противното се явяват необясними сюжетно- и фигуративнообразуващи явления.

III.

За да бъдат по-ясни нашите разсъждения е необходимо кратко въведение, което посредством аналогии представя един на пръв поглед метафоричен образ на отношението *вещ-вещество*. Но тъй като е удобен за ориентиране в проблематиката, представяме го още във въведението:

Съвкупността на вещи може да се възприеме като определено или неопределено *събирателно* множество. *Веществото* от своя страна като неопределено *умножено* множество. Разликата се изяснява в следната област: Събирането може да се представи като обединение или *аналитично* съчетание на стойности. Умножението пък е съчетание (но не обединение) на елементи от множеството, които влизат в *синтетични* отношения с елементите на другото множество.

Да обобщим: Събирането е *съчетание* (целостта 2 и целостта 3), умножението е *вмъкване* (във всеки елемент на 2 се вмъкват елементите на 3). Подобно е отношението между *вещ* и *вещество*; и тъкмо на тази база е изградено и следното представяне:

IV.

Прилепнали предмети : опосредствена органика

Предметите в Далчевата лирика са *прилепени*. Не само това - те са съседни и тъкмо допирът между тях е твърдение в полза на илюзията за *непрекъснатостта на състоянието на света* (това наблюдение се основава на подробен анализ на Далчевата поезия, който тук не може да бъде представен; за начален помощен материал може да послужи стихотворението "Болница"). В творби като "Стаята" и "Повест" същото положение е изказано апофатично - и в двата текста чисто *условно* липсва *организиращото условие*, знаменателят на имуществото - стопанинът. Липсата му предоставя на вещите цялото налично пространство. По-коректно е да се каже: предоставя всички съседни места.

Множеството от вещите и самото тяхно съпоставяне е всъщност изграждане: тяхната съположеност е структурата (но не системата) на повествованието в самата творба. Ще сравним малко по-подробно *прилепената вещност* с *опосредената органичност*.

Наблюдението, от което тръгваме е, че в нито една от ранните творби няма плътска, плътна близост, няма докосване, допир между субекти. Единствената взаимност е тази при 1. *погледа* или при 2. *"замерянето"* (мятане). Ще ги разгледаме отделно.

1. Видяното не е тъждествено на състоянието на нещата

Окото, а не липсата или наличието на движение, е битийната отлика между мъртвото и живото (няма противоречие с творбата "Камък").

Почти всички присъстващи лирически герои са неподвижни. Те присъстват точно както предметите, но това присъствие не може да е техен разграничителен признак. В единични случаи те задвижват предмети ("Старите моми" с пеещите чекръци), но свое действие нямат.

Тук ще споменем няколко думи за "вятъра" - няма как той да не бъде определен с това, че е движение. Но точно с тази своя характеристика всяко появяване на вятъра вещае смърт. И тъй като това е повтарящ се мотив ("Вятър", "Вратите", аналогията в "Зимният студ") движението изцяло отпада

като органична характеристика, дори напротив - измененията и промените във времето постоянно се асоциират с движение на органиката към смъртта ("Вратите", "Хижите", "Старите моми" и смислово - "Камък"). Това, което можем да обобщим на този етап е, че всяка поява на вятъра се свързва със промяна-"смърт" на някоя от вещите - промяна на нейната употреба.

Изключително силно е присъствието на зрителното сетиво - то изгражда не само разказвателната част, но и участва в развитието на фигуратива (вж. "Младост" "Балконът", "Болница", "Прозорец", "Фрагменти"). Окото, а от тук и забелязването, е единственото взаимодействие между и във органичното.

Но взаимодействието чрез сетиво е опосредствено. Ето защо в самата лирика на Далчев възприятията често се различават от състоянието на нещата и отношенията. Това, което виждаме с окото се различава от това, което осъзнаваме чрез него.

2. Замерването - липса на съседни и съседски взаимоотношения.

Второто взаимодействие между органичното (отличаващо го от вещното) е замерването. За да изложим наблюдението си ще представим стихотворението "Дяволско" (уточнение: подобие на този мотив се открива и в "Дъжд"). Тази творба е една от малкото, в които има описани междусубектни отношения.

*И за да заглуша във себе си скръбта,
понякога аз сядам на прозореца
и яростно оттам замервам хората
със пръст от старите саксии без цветя.*

Какво е всъщност замерването? Освен наличие на разстояние - чисто пространствено моделиране на света - както и липса на близост (в двете значения на думата), замерването е разрушаване на общност. То е противопоставено на състраданието, моделиращо общуването в света и изграждащо общезитие. Тук

може да се добави, че замерването създава не само *несъседни*, но и *несъседски* отношения.

За да приключим с вещно-органичните отношения, сравнявайки "Стаята" и "Повест" (спираме се само на разликите), може да заявим, че колкото по-видно е безпредметното присъствие на вещите, толкова по-видимо е отсъствието на лирическия субект. Оттук може да направим и следния извод: обратната зависимост между органичното и вещественото е и сюжетообразуващ фактор, доколкото на него се основават развитията на различните развързки, които са със сходни начални положения.

Веществото и вещта

Досега разгледахме отношенията вещ-органика, но за разграничението (вещ-вещество), което целим, трябва да анализираме в стихотворението "Вратите" един конкретен проблем. Първите две строфи представят описание, което в третата строфа се *нарушава*, въпреки че се описват *едни и същи* врати.

Този проблем намира своето обяснение ако се използва предложеното от нас разграничение. И така:

*Вратите, пътните врати
на старите прогнили къщи
вий ги познавате, нали,
от толкоз минали години;
те с шум разкрехнати назад,...*

Ще обърнем внимание на две различия между тази и следващата част, която цитираме по-надолу.

1. Познанието.

Знанието за вещта, което е изведено експлицитно на третия ред, е знанието за познатата вещ, тази, която е ежедневно пред нас - обичаен предмет. Но това знание и това разпознаване всъщност не е *познанието* за вещта. Защото липсва веществото, чието присъствие променя всекидневното знание за употребяваната вещ...

Познатият предмет се противопоставя на (невъзможността на виждането на) веществото.

Когато вратите са възприемани като вещ, те имат гласове, те пеят, те се отварят и се затварят - те са *употребяеми*, едносъщни. Вратите-вещи не се изменят - ето защо те са разпознаваеми ("познати още от детинство"). Знанието, което имаме за тях е *придобито*, но *постоянно*. От другата страна на разказа същите тези врати, но не възприемани като вещи, а като организирано вещество, изведнъж се *оголват* и биват *различни*.

*Вратите, мокрени от дъжд,
изгнили от вода и зима,
гризат ги червеи безброй
и ги оглождват ветровете;...*

Тези веществени (а не вещни) врати са непознати, те се явяват отведнъж и променят знанието за самата вещ - употребявания дълги години предмет. Това неочаквано разпознаване и виждане на веществото (от някого) е неочаквано единствено за възприемащия. Защото промяната всъщност не е неочаквана, а е неочаквано забелязана.

Познатите от детинство врати са станали неузнаваеми, и познанието (а не знанието) за тях вече се оформя и определя и от вещта и от веществото.

2. Забелязването. Знакът без име.

Втората разлика между вещ и вещество, която откриваме е отликата между сетивата, които възприемат.

В първите две строфи вратите-вещи са забелязани, видени от окото, но през възприемащото ухо. Тази непривична случка е важната отлика, върху която ще се спрем - вратите не са описани, а са *чути*. Не са видени, а са доловени техните гласове. Тези вещи-врати са ежедневно пред очите, но (тъкмо поради *навика*) *зрението не ги вижда* извън тяхната постоянна употреба. Ето защо разпознаването им не е по техните видими белези, а по техните гласове.

Ухото е това, което е определило вещта.

Вярно, че извън конкретното възприемане вещта има и *употреба*, ала всъщност тя (употребата) се съдържа в самото ѝ име и не е необходимо постоянно ново възприемане, за да схванем употребата.

Точно в това *описание и име* е разликата между вещь и вещество, защото в третата строфа доминиращото (но не единственото) сетиво е окото. Веществото тук е видно.

Забелязването му е повод, щото окото да се яви като *определител* (срв. по-нагоре: "ухото е това, което е определило вещта"). Забелязването е промяна от знание-навик към ново познание - в случая това е и промяна от едно възприемащо сетиво към друго.

За да изясним по-добре тази промяна ще използваме един цитат от третата строфа: "вратите с хиляди резби - цветя и знакове без име". Няма да се интересуваме от това дали знаците са визуални или (в случая могат да бъдат и) акустични. Спираме се върху това, което е основание за забелязването - *белегът върху вещта е и знак за веществото*.

Тъкмо положените знаци са част от основанията за отклоняването на погледа от употребата на вещь към веществото ѝ - към *самата* врата. В тази творба насочването на знака към своя референт е видно и като насочване към това, върху което е положен белега.

Ето защо знакът ще донесе знание за себе си като материал, като положен върху, а не сочещ към.

Знакът от отпрацащ се превръща във възвръщащ (рекурсивен).

Всъщност не бива да забравяме, че тук знакът е *без име*, за разлика от употребата. Тя вечно се разпознава в самото наименование на вещь (къща, врата,

кон), докато веществото остава постоянно *безимено*. Тъкмо тази липса на име е повторена от знаците положени върху веществото. Така те не могат да отпрашат (или поне не към употреба), а единствено могат да поемат погледи върху себе си, да насочват към веществото, не към вещта.

Тези "засебени" знаци са **а)** структурата и **б)** похватът, чрез който се изграждат Далчевите творби.

Досега представихме стихотворението "Вратите" като противопоставящо вещта на веществото. Същност в тази творба има още едно противостоене, много по-ясно и изграждащо не толкова *фигуративната* страна (както при първото противопоставяне), колкото - *разказвателната*, това е противостоенето на *вещта* към *вещта прим* (новата, съща вещ).

Защото освен вече посочените промени в творбата има и смяна на *употребата на вещта* (вж. по-нагоре твърдението ни, че тъкмо *вятърът сменя употребата*). С други думи: промяната на вещта към вещество условно се представя във фигуративната страна на творбата; докато разказвателната страна е представена от промяната на вещта в друга (различаваща са по употреба и същност) вещ.

Времето чрез вещта и във веществото

Докато времето в предметите често е имитация на мотива за "вечно повторение", времето във веществото е необратимо. *Оставена сама на себе си, вещта се обръща на вещество*.

В стихотворението "Вратите", което вече подробно разгледахме, този мотив участва във въвеждането на смъртта. Времето се настанява във вещта постоянно (срв. "Къщата", "Повест", "Стаята", "Камък", "Хижи"...), но бива забелязано когато е вече знак за овехтяване. Самото време се разпознава във веществото; само там то е налично, то присъства. Вещите, напротив, не успяват да го уловят. Както вече показахме, те само могат да го имитират.

Ето защо постоянното повтарящото се действие е *имитация на време чрез вещь*, докато самото *време е във веществото*.

Илюстрация за отношенията между времето, вещта и веществото може да ни бъде стихотворението "Повест". В него времето има присъствие, което е с две лица:

*...и моите еднички гости са годините,
а много пъти пожълтяваха градините
и аз не съм навярно вече същият.*

Този образ създава някакво (!) усещане за време. Още повече, че по-надолу е въведен и предметът измерващ това време:

*и ето сякаш сто години,
как разговарям само със портретите.
И ден и нощ, и ден и нощ часовникът
люлее своето слънце от метал.*

Интуицията подсказва (!), че тъкмо времето сякаш отсъства. Всички негови белези са външни, формални: цветът на градините, люлеенето на махалото. Това са *движения* без изменение - те не могат да посочат разлика между "тогава" и "сега". Само нечия *памет* може да ги свърже в една единна, последователна верига, но тъкмо тази памет борави с условностите: "не съм *навярно* вече същият", "ето *сякаш* сто години" (к. м.) - това, което е белег за време, тук е преобърнато в липса на време. Бавното изтляване създава друг парадокс (освен известния за присъстващо-отсъстващия субект) - *парадоксът* за присъстващо-отсъстващото време.

Ако всичко, което твърдим дотук, бе изградило *точно по този начин* творбата, би било невъзможно да разграничим вещта от веществото. Ала последните стихове на "Повест" изменят положението, което описваме. Ликът на времето се долавя с въвеждането на веществото: "прашните портрети", "и на вратата листът пожълтял".

Времето присъства не с лицето на вещите, които *няма как* да отмерят в себе си промяната, освен използвайки нечия памет, а с местата, в които веществото се явява. Вещите покрити с прах и цвят са сами по себе си носители на това време, което вещта с нейната употреба *не може* да улови.

Важно за разказвателната страна на творбата е това, че времето в "Повест" е въведено в края. Всъщност първото споменаване на пожълтения лист на вратата е без този цвят белег (белег за измененото, оцветено от времето вещество). В средата на самата творба дори е заявена липсата на събития ("без ни едно събитие / животът ми безследно отминава") - и тъкмо финалът изменя това заявяване, този разказ. Финалът е белегът, от който времето може да бъде изведено, съзряно и това е различен разказ.

V.

Заклучение:

От гледище на една конструктивистка позиция е необходимо да се усъммим в горните твърдения и да ги проверим с метода на заместването - допускане на различното (*предимствата и недостатъците* на подобен подход могат да бъдат оценени в "Какво е искал да каже авторът?", в-к "Култура", 25 август 2000 г., бр. 35, стр. 10).

Ако заместим веществото с вещь, ще наблюдаваме следните *отклонения* в творбите:

а. Ще липсват "знаковете без име". Ще има единствено отпращащи, а не възвръщащи (рекурсивни) знаци. Следствие: тоталитаризиращо присъствие на *употребата* и невъзможност да се изгради острояващата, *фигуративната* страна в следните текстове: "Младост" "Балконът", "Болница", "Прозорец", "Фрагменти"... Както и невъзможност за изграждане на *разказвателната* страна в "Повест" и "Вратите", които "разказват" посредством *разликата вещь-вещество*.

б. Няма да има движение във вещите. Защото - както вече определихме или по-скоро аксиоматизирахме - съвкупността от вещи е съчетание, *събиране*. А веществото може да се представи като *умножение* на множество. Оттук веществото

е основание за присъствие на *вътрешното* за вещите движение-изменение. Следствие: разрушаване на *илюзията за единство*.

в. Времето ще отсъства като реално настаняващо се във вещите. Следствие: Отсъствие на ентропията и засилване на *субектовото присъствие* (не "*субективното*"), доколкото тогава само паметта би могла да възстанови усещането за времево протичане.

г. *Познанието* (а не знанието) на вещта ще се окаже невъзможно. Следствие: отново тоталитаризиращо присъствие на употребата.

(Обратното заместване - на вещта с вещество - би доказало необходимостта от присъствие на вещите като структуриращи, нещо което тук няма да обсъждаме).

Настоящият текст си бе поставил за цел да реабилитира присъствието на *веществото* - както във фигуративния, така и в разказвателния план на Далчевите творби. Да разграничи вещта от веществото и да направи стъпка към едно бъдещо обобщение върху този мотив...

VI.

Резюме:

1. Битийната отлика между мъртвото и живото е наличието или липсата на Око, а не липсата или наличието на движение.

2. Окото е противопоставено на съзнанието: Възприятията на нещата чрез Око често се различават от състоянието на самите неща и от техните отношения, които ние осъзнаваме.

3. Предметите, вещите в Далчевата лирика са прилепени, а органичното е несъседно.

4. Оставена сама на себе си, вещта се обръща на вещество. Това, което удържа моменталната ентропия е единствено структурирането или разместването на вещите - тяхната употреба и име.

5. Има обратна зависимост между органично и веществено: - вещество и тяло са обратно пропорционални.

6. Извън конкретното-сетивно възприемане, вещта има и употреба; и всъщност тя се съдържа в самото ѝ име. Нещо, което убягва на веществото.

Октомври, 2000 г.